

משה פלאי

יהושע השל שור (יה"ש), עורך החלוצ (1852-1889): חלוץ המערכה לתיקונים בדת ובמנהגים - דרכו בעריכה ובביקורת

דמותו של שור כעורך

יהושע השל שור (יה"ש) (1818–1895), אחד המשכילים הרדיקליים בהשכלת גליציה, ערך את כתב-העת השנתי החלוצ במשך שנים ארוכות, שהופיע לסירוגין ב-13 כרכים בשנים 1852–1889. לדמותו ולשנתון החלוצ מוקדשים המונוגרפיה והמפתח המוער כתבי-העת של ההשכלה במחצית המאה ה"ט – החלוצ: מלחמת הדת והתנועה; בכורים: חוקמת ישראל שנמסרו לאחרונה לדפוס. יה"ש היה תלמיד חכם מחונן ובר אוריין, שנהירים היו לו שבילי התלמוד והפוסקים כשבילי ברודי, עירו. אך הוא לא רק הצטיין בבקאות אלא גם בחריפות יתירה שמצאה את ביטוייה בביקורת חמורה על מחברים, שלדעתו לא עמדו בדרישות לדיוק והבנת החומר, ושלוש ותכונה זו לא הועילה לחבב אותו על יריביו ואוהדיו גם יחד.

באופיו היה נצחני והתפלמס עם רבני דורו על שלא נטו כמלוא נימה מגישתם השמרנית באשר להלכה ולתפיסת היהדות, שני נושאים שעמדו בראש מעייניו ועיוניו הפובליציסטיים והמחקריים. במאמריו הפובליציסטיים הוקיע יה"ש את הרבנים החרדיים על התנגדותם לאמנציפציה ולמודרניזציה בכלל, אמונים על הכלל ש"חדש אסור מן התורה". ואילו במחקריו המלומדים בחן את התלמוד, המשנה והמדרשים בדרכי המחקר המודרני דאז, וקבע כי התלמוד הוא מעשה אדם ולכן אין להתייחס אליו בקדושה יתירה. לא זו בלבד, אלא שהספרות התלמודית הושפעה מתרבות הסביבה שבה פעלה ועל כן נמצאים בה יסודות זרים, שאין מקורם ביהדות, כגון תפיסת המלאכים, השטן, שדים ורוחות, ואף למעלה מזה: תפיסת העולם הבא, גהינם, שכר ועונש לאחר המוות, תחיית המתים, ועוד.

וכך הושפעה לדעתו גם ההלכה מתרבויות אחרות, ועל כן, אף אליה אין להתייחס בקדושה. לא זו בלבד, אלא שבמקורה הייתה, לדעתו, ההלכה גמישה והתאימה את עצמה לתנאי המקום והזמן, ואף חכמי התלמוד הראשונים היו גמישים בקביעת ההלכה. אך הדברים השתנו וההלכה הוקפאה, בניגוד לכוונה המקורית של חכמים מוקדמים. ואילו בימיו חלה הידרדרות חמורה בקיום מצוות הדת בקרב ההמונים, ומשום כך, הוא סבר, חובה על חכמי הדור לפעול ולהקל על עול הדת. במשך שנים רבות של יצירה כתב יה"ש למעלה ממאה פריטים בסוגות שונות של יצירה: מאמרים פובליציסטיים, מחקרים בתלמוד, במשנה ובמדרשים, ואף

משה פלאי הוא פרופ' לספרות עברית, ראש התוכנית ללימודי יהדות באוניברסיטת מרכז פלורידה באורלנדו. פרסם ספרים ומאמרים רבים בתחומי ספרות ההשכלה והתרבות העברית באמריקה. כיהן כנשיא ארגון הפרופסורים לעברית בארה"ב.

יהושע השל שור

סאטירות שנונות.

יה"ש זכה לעיוניו המקיפים של עזרא שפיידהנדר במאמרי מחקר מקוריים עליו, שסוכמו בהוצאת מבוחר מאמריו בסדרת 'דורות!' אך דמותו עדיין נותרה אניגמטית ומאתגרת, ובמאמר זה ננסה לעמוד על אישיותו של יה"ש כעורך השנתון החלוצי ותפיסת העריכה שבה נקט.

בששת הכרכים הראשונים של החלוצי השתתפו כמה סופרים שנטו באופן כללי לשיטת המחקר החופשית דאז ובחלקם גם הזדהו עם דרישת התיקונים במנהגים ובדת של העורך. אך הללו לא התמידו, ואל-נכון לא הסכימו לביקורת הקיצונית של יה"ש. החל בכרך ז' ואילך עד הכרך האחרון, י"ג, הכותב היחיד היה יה"ש בעצמו, אך גם קודם לכן, החלוצי כולו נשא את חותמו של יה"ש.

ואכן, בדיקת החומר שבחר יה"ש לפרסום בהחלוצי, הן בששת הכרכים הראשונים והן בכרכים האחרים, מעידה על דבקות במטרת-על אחת המבטאת את השקפת עולמו של יה"ש: ביקורת הרבנים בני דורו גם בחומרים היסטוריים השייכים לתקופות שונות בהיסטוריה היהודית וביקורת הטקסטים המקודשים. יהיה החומר המתפרסם אשר יהיה, הוא נועד לשרת את מטרתו זו של יה"ש. נדגים מסקנה זו מכמה מאמרים שנדפסו בהחלוצי.

פרסום חומר היסטורי מגמתי

בין המאמרים פרסם יה"ש תעודה היסטורית מן המאה ה"ד והיא טיטוט מסמך הסכם שנחתם בין קהילות ספרד בשנת 1354 לשם מסירתו לאישור המלך אלפונס הרביעי

באראגון בדבר הכרה בנציגי הקהילות כאגודה מוכרת.²

בהקדמה הסביר יה"ש את הרקע לתעודה זו, שמצא אותה "באוצר הספרים כתובי יד אשר חנני אלהים בם", וציין את חשיבותה כמקור מידע על המצב המדיני, המוסרי והמדעי של היהודים כ-137 שנים לפני גירושם מספרד. הוא הוסיף כי לא ידוע אם אכן אושר ההסכם על ידי המלך.

מה הביא את יה"ש לפרסם תעודה זו? אין ספק, שכוונתו הייתה לרמוז על מצב היהודים בזמנו שלו. כך הוא מתאר את תור הזהב תחת ממשלת הערביים, שהפיחה "רוח חכמה ותבונה, רוח דעת ותושיה, שמש החכמה האירה נגוהות", וידוע "מה רבה ומה עצמה פעולת החכמה, בת אלהים, לזכך ולטהר המחשבות להשכיל להיטיב". רוח החוכמה מרחפת על פני כל הארץ, והיא לא תתן לשנאת הדת לעבור בגבולה. היא המביאה לחופש הדת וחופש התנועה. וכך הוא רומז על המצב הרוחני, התרבותי והדתי ביהדות זמנו.

ובאופן גלוי הוא כותב, "מכאן נלמוד לדעת מצב הרבנים והעם לעת הזאת, כי השעבוד והצרות מטממו את לבותם". ובהערה דומה, הוא מקונן, "אוי אוי אקרא על מצבם המוסרי". וכן, הוא מעיר, "הדבר הזה יספיק להפץ אור על מצב אחינו לעת הזאת", ותגובתו על כך, "תסמר שערות בשירי בקרא הדברים האלה המרגיזים כל נפש!". קריאתו של יה"ש במסמך היסטורי זה נראית כקריאה מגמתית, ובוודאי בחירתו להביאו בדפוס אף היא מגמתית בחלקה.

שירים מגמתיים

מסיבה זו נבחר גם "שיר תלונה על הרבנים"³, כפי שמעידה הכותרת שאותה קבע יה"ש עצמו. הוא מצא את השיר שחיברו משורר ספרדי עלום בכתב-יד ישן, וצירף הקדמה על מקור השיר וייחוסו למחבר ספרדי.

ואכן מטרתו של יה"ש שקופה ונאמרת בפירושו: "ולאשר יתכנו דבריהם מאד על איזה רבני ארצנו ותלמידהון ותלמידי תלמידהון, אמרתי לפרסמם פה". יה"ש מעיר כי מקומו של המשורר במלכות קסטיליה או אראגון, והוא מעיר במיוחד על השקפתם של רבני המקום, "אשר [...] מאסו בכל חכמה כאשר התהלל הרשב"א [שלמה בן אברהם אבן אדרת, שאסר על לימוד הפילוסופיה לבני קהילתו עד שימלאו להם כ"ה שנים] [מנחת קנאות מכתב י"ד] ואמר: זאת [החכמה] המחריבה את ביתנו, אשר שמה לשמה נחלתנו, שלחנה מארצנו ריקם [ריקה] ולבוז ולשמה נתננו [!] חוקה [...] הם עשו לה מלפנים היכל וארמון, ועכשו גרשוה ושמוה לשמוך".

וכך מתלונן המשורר הבלתי ידוע: "אמת כי נגרעו חכמי מקומי/ ונפלו משאר חכמי מקומות// הלא הם יהיו בַּפְּס [!] וכבוד/ והם יתענגו על רוב שלומות// וְאֵלָה מבלי כבוד ושכר/ ואולם ישבעו בוז עם כלמות// [...] ואולם עזבו מקרא ושכחו/ לגמרי הנבואות העצומות [...] ואין עינם ולבם רק בבצעם/ ותכליתם להעמיק במזימות// להשיך אל בני נכר בחזקה/ ולצבור הון בתהפוכות ומרמות// ולקנות נחלות שדות ובתים/ להקרא שמותם על אדמות". והרמיזות לביקורת רבני דורו גלויות למדיי, ואזכור קניית שדות ובתים עלול להחשיד את יה"ש בתוספות בנות הזמן... (לאור דיונו ב"משא רבנים", החלוק, כך ג', עמ' 52, שבו

תקף את הרבנים על התנגדותם להיתר של הממשלה שאפשר ליהודים לרכוש כפרים ושדות),⁴ או בבחירה סלקטיבית של החומר. והמשורר מעיד על עצמו, "אני הגבר אשר מאס בכל זאת/ ובחיתי במושכלות וחכמות", ובוודאי דברים אלה הם לרוחו של יה"ש.⁵

"שיר על הרמב"ן"

וכן פרסם "שיר על הרמב"ן" שמצא בכ"י ישן יחד עם השיר "תלונה על הרבנים" הנזכר, ואף לו צירף הקדמה.⁶ יה"ש מקבל את דברי המשורר אלמוני שכתב ב"דרך האמת בלי משוא פנים". גם במקרה זה, יה"ש מזדהה עם המשורר וגישתו זו, שהיא "הדרך אשר בחרו להם גם העובדים עבודת החלוצים באמונה". יה"ש מזדהה עם המשוררים האלמונים ומצהיר, שיהיה השיר הזה והשיר תלונה הנזכר לעדות כי "בכל דור ודור התעוררו אנשי חיל להלחם בעד האמת". ואף אם לא גילו את דעתם בפומבי אלא בשיר, חש יה"ש חובה המוטלת עליו לפרסם את דבריהם ושיריהם כי הם יפיצו אור נגוהות על הדורות שהיו לפנינו".

דבריו אלה של יה"ש נאמרים כדבר העורך על דרכו של החלוצים ומדיניותו בבחירת החומר. ואכן, בחירת החומר באה להעיד על הזדהותו של יה"ש עם אישים שעמדותיהם בזמנם התנגדו לדעות המקובלות ולרבני זמנם – כיה"ש וה'חלוצים' – סופרי החלוצים – עצמם.

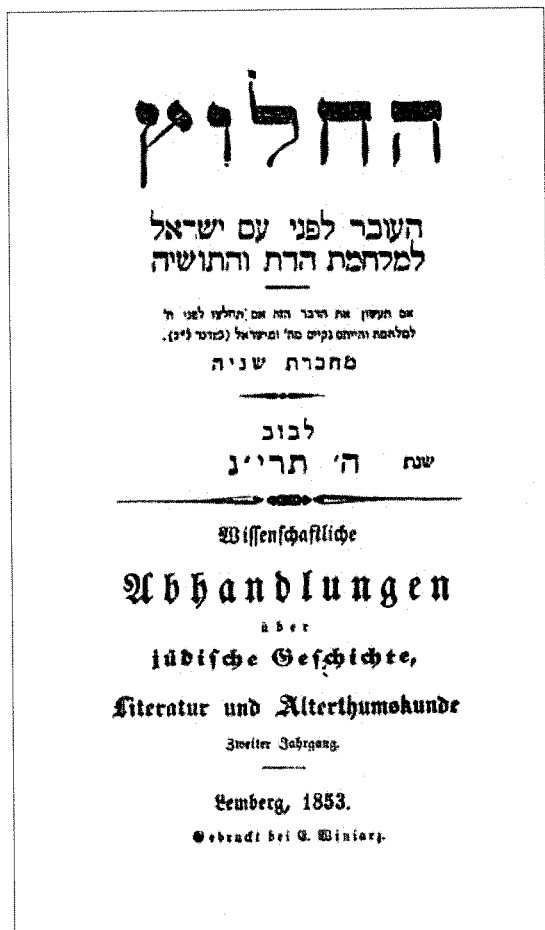
כתב-יד של חכם ספרדי: יוסף עלילו

באותו הקשר הביא יה"ש קטע מכתב-יד של יוסף עלילו, שאף הוא היה, לפי השערתו, חכם ספרדי, שיש בו דברי מוסר בנושא דומה ("וגם הוא יענה במשפטו של המשורר ותלונתו"), ועל כן צירפו ל"שיר תלונה על הרבנים".

הקטעים שבחר יה"ש מתוך כתב-היד של ר' יוסף עלילו נראים כאילו נכתבו בזמנים החדשים ובוודאי בהשקפה ביקורתית הקרובה לזו של יה"ש, ולא ייפלא שהוא בחר להביאם. יוסף עלילו מותח ביקורת על אנשי התלמוד שביקשו אסמכתאות לדבריהם על פי דברי הנביאים אך הם "לא כיונו לאמתם בראיות ההם", כי רק אם דבריהם היו מבוססים בראש ובראשונה על "קבלה אמתית ונאמנו בעצמם" היו מתקבלים, אבל כל ההוכחות שלהם לא "היו הוכחות הכרחיות אמתיות אצלם". הם השתמשו בדרך הדרש וחשבו את הדברים "הוכחות אמתיות ובאורי המקרא [...] ולא הוא".

וכן עלילו מבקר את הפרשנים המאוחרים של התלמוד, "המה התוספות", שפירשו את דברי התלמוד ב"דברים לא שערום אבותיכם". פירושיהם סותרים את דברי התלמוד, מביאים למבוכות, וויכוחיהם נקראים בפייהם "פלפול, ואחרים אומרים בלבול, וכן הוא, והמקרא והתלמוד מונחים בארון אין דורש ואין להם מבקש, אך העסק בפלפול הוא הקדוש והוא ראש וקצין".

הדברים נשמעים כאילו יה"ש עצמו... כתבם, כדרכו במאמריו שלו, ועל כן טבעי שהוא מזדהה עם המחבר ודבריו. ויה"ש חותם, "ע"כ [עד כאן] דבריו המחוכמים והאמתים"...

דמויות מופת

בחירת דמויות למאמרים מוכתבת בדרך כלל על פי תפיסתן כדמויות מופת להשכלה או לשאיפת התיקונים בדת. וכך, במאמר ביקורת על ספרו של אברהם גייגר על יהודה אריה ממדינא הדגיש יה"ש, כמבקר, את דמותו של מודינא כדמות מופת וכסמל להתמודדות אישית של רב שנאלץ להסתיר את דעותיו מפני לחץ הסביבה ורבני זמנו.⁷

יה"ש מעוניין באישיותו של מודינא שלב "כל אוהב אמת" ידוה עליו "בראותו כי מזלו הרע גרם לו לעשות בנפשו שקר ולהכחיד האמת תחת לשונו ולסתום ולחתום ולצפון בחובו את אשר מצא לטוב ולאמת, מפחד רעה מחמת המקנאים". הוא השתמש בתחבולה שבה הציג את הטענות נגד "סבל הירושה" בפי אחרים כ"טענות חזקות, כראי מוצקות, לחכמי לב המגלים עמוקות", ואילו "הוא התחפש

כתובע עלבונו ויעמוד להמליץ בעדו וישיב תשובות חלושות וקלושות", כותב יה"ש בחרוזים להדגשת המסר.

למרות נימת הביקורת שנשמעת מדברי יה"ש על מודינא שנאלץ להסתיר את דעותיו האמיתיות, בעוד שהוא עצמו, יה"ש, יצא בגלוי להילחם על דעותיו הקיצוניות, יה"ש מכיר בזמנים המשתנים: "גדולים מעשי העת, היא העת שאנו חיים בה, ומרפא בכנפיה לכל אשר היה אז בחזקת סכנה, וכל מה שהיה טעון גניזה תחת הנדבך בשעתו של הריא"ם [רבי יהודה אריה ממודינא], הוא ראוי כיום להעלותו על שלחן מלכים" (החלוצ, ג': 146-147).

הביוגרפיה על שמואל ירחינאי

וכן גם הביוגרפיה על שמואל ירחינאי (ירחינאה) הכהן, אמורא בדור הראשון של אמוראי בבל, "תולדות שמואל ירחינאי", שנדפסה בכרך הראשון של החלוצ. המחבר היה אברהם קרוכמאל, בנו של נחמן קרוכמאל (רנ"ק), חוקר וסופר שנטה לרפורמה ולתיקונים בדת, והיה מיוזמי השנתון החלוצ וממשתתפיו.

שמואל היה איפוא אישיות מופתית הראוייה לביוגרפיה, אישיות שקרוכמאל יכול היה להזהות עימה הן בשילוב תורה וחוכמה והן בחידושיו, באופק ידיעותיו הרחב, ובהתעלותו על בני דורו. הוא מאופיין כמשכיל מתקן, כמי שהכיר בחשיבות הקולות בדינים ובמנהגים, ובחשיבות הכרת האל האמיתית, הרוחנית.

העדר מאמר העורך

אופייני לדרך העריכה של יה"ש, שהוא לא כלל בכתב-העת מאמר העורך בפתח החוברות. בכרך הראשון שימש מאמרו של יצחק ארטור "תולדות החלוצ" כמאמר מנחה,⁹ אך בכל הגיליונות הבאים, נעדר מאמר מעין זה, ולמעשה כל מאמריו של יה"ש מהווים מאמרי דעות של העורך, והערותיו הפזורות במאמרים על מטרתו וייעודו של החלוצ משמשות למטרה זו.

עריכת החוברות, ענייני עריכה

יה"ש היה אדם אמיד ומצבו הכלכלי אפשר לו להיות עצמאי ובלתי תלוי בדעת אחרים. אומנם בתחילת הוצאתו של החלוצ ליה"ש באותה תקופה לא היו "הוצאות הדפוס", ולפי דיווחו של הביוגרף שלו, זיידל, הוא נאלץ לקבל תמיכה של "מאה כסף על הוצאות הדפים" מהנדיב משה קאלליר.¹⁰ החלוצ יצא בהפסקות גדולות, אך הוצאתו נמשכה לאורך שנים רבות:

שלושת הכרכים הראשונים יצאו בלבוב בשנים 1852-1856; לאחר הפסקה של שלוש שנים יצא כרך ד' בברסלוי ב-1859, וכן כרכים ה' (1860), ו' (1861). לאחר הפסקה בת ארבע שנים יצא כרך ז' (1865) ואחריו כרך ח' (1869), שניהם בפרנקפורט. מכרך ז' ואילך היה יה"ש הכותב היחיד בלא כל משתתף אחר. לאחר הפסקה בת ארבע שנים נדפס כרך ט' (1873) בפראג, וכן נדפסו שם כרך י' (1877) וי"א (1880). כרך י"ב הופיע כעבור 7 שנים (1887), והאחרון, י"ג, כעבור שנתיים, ב-1889, ושניהם נדפסו בווינה.

כרכים ד', ה', ו', היו צנומים למדיי בהשוואה לקודמיהם והחזיקו כ-94 עמ' כל אחד, והאחרים החזיקו למעלה מ-100 עמ' כל אחד. ההפסקות הרבות מעידות על התמודדות עם החומר ואפשרויות הדפוס.

על תנאי הדפוס והעריכה ניתן ללמוד מהערות אקראיות בשולי המאמרים, והן נותנות תמונה חלקית על עבודתו של יה"ש בעריכה במשך שנות הופעתם של 13 כרכי החלוצ.

כנראה שיה"ש היה שולח את המאמרים לפי סדרם לדפוס, וכך שסופרים היו יכולים להעיר ולהוסיף תיקונים בסוף החוברת על מאמריהם שהובאו בראש החוברת. לדוגמה, בכרך ג': אחד הסופרים הראשונים, מרדכי דובש, מוסיף על מאמרו "מהות איזה אגדות" בכרך ג', מעמוד 142, וההוספה נדפסה בסוף הכרך (בעמ' 177).

בדרך זו נהג יה"ש לחלק מאמרים ארוכים. למאמרו של אברהם גייגר "הערות קטנות בחכמת הלשון", על הצורך בחקר הלשון ובבחינה מעמיקה והבנה נכונה של הטקסטים, כדי לנפות שיבושים שנפלו בהם, או פירושים שנשתבשו, בכרך ג' (ג': 74-80),¹² הובא ההמשך באותו גיליון (בעמ' 158-160), וכן הובאה גם השמטה (בעמ' 176).

לאחר מסירת רוב החומר לדפוס יכול היה העורך להוסיף חומר בסוף הגיליון, כפי שהוא עצמו מציין: "אחרי שסדרתי חוברת זו לדפוס באה לידי העלה שהזכרתי למעלה", בהקשר עם חשד של 'גניבת ציטטה', והוא כותב שכבר קדמונו אחרים באזכור זה, ואף על פי כן, החליט להדפיס את מאמרו "כמו שיצא מתחת ידי מבלי לשנות כלום" (י': 111).

בסוף החוברות הובאו גם תיקוני שגיאות, לדוגמה (ג': [179]). מאמרים שהוכנו לדפוס ונדחו לגיליון הבא: על 'מאחורי הקלעים' של העריכה למדים אנו מהערת שוליים שכתב יה"ש ובה הוא מודיע כי המאמרים "תפילין"¹³ וכן "תוכחת מגולה"¹⁴ שנדפסו בכרך ה', היו מוכנים לגיליון ד', והם מובאים בכרך ה' מתוך ידיעה שלא עבר זמנם (ה': 11).

עורך מעיר

יה"ש הוא עורך מעורב, המעיר הערות על מאמרים קרובים לנושא הנידון שנדפסו בכתבי-עת אחרים. לדוגמה: על מאמרו של ליאופולד (ליבש) לעף "בי אבידן ובי נצרפ", שנדפס בכרך ב',¹⁵ הוא מעיר: "עיין באוריענט 1845, ל"ב, מס' 1 ושם תמצא חקירה דומה לזו. יה"ש" (ב': 101). וכן העיר הערות רבות בשולי מאמרים.

דרכו של יה"ש בביקורת

יה"ש כתב עשרות מאמרי ביקורת בהחלוצ שברובם הצטיינו בהערכה שלילית של הספר המבוקר ומחברו.

הוא ניגש לביקורת מתוך הרגשת אחריות לטקסט המבוקר ובמיוחד לכתבי-יד שהוהדרו. באופיו היה איש הפרטים, הדקדוק, ההקפדה והדיוק. וכך הוא לקח על עצמו במאמרי הביקורת להעיר הערות מפורטות על שגיאות שמצא בטקסט, והוא מתקן

שיבושים בפירוט רב המגיעים לעשרות ומאות דוגמאות, שיקשה להכחישן. לעיתים נראה כאילו הוא בא לעזור למחבר ולמהדיר לתקן על פיו את המהדורה השנייה (שלא תמיד באה). זאת הוא רואה כתפקידו של מבקר.

מאמרי הביקורת שכתב מצטיינים לעיתים בנימה פטרונית המתבטאת בהתנשאותו כיודע כול ושופט כול ובעצותיו למבוקרים שלא להיכנס לתחום זה או אחר, שלדעתו אין להם כל מושג בו. עמדותיו אלה וגישתו זו לא הועילו לחבבו על יריביו, ואף לא על ידידיו.

להלן נדגים את דרכו של יה"ש בביקורת בדוגמאות נבחרות המאפיינות את דרכו ואת שיטתו.

גישתו לביקורת

אחת הביקורות שפרסם יה"ש בכרך השני של החלוץ ציינה יריבות קשה בינו ובין המשכיל המתון שלמה יהודה ראפפורט (ש"ר). היה זה מאמר ביקורת חריף שכתב יה"ש על ספרו של ש"ר ערך מלין, שיצא לאור בתר"ב, והיא אופיינית לדרכו של יה"ש בביקורת.¹⁶ כבר בראש המאמר פונה יה"ש אל קוראיו באומרו שכונתו "לעורר עליו [על הספר] את לבות הקוראים המבינים ולהאיר עליו אור הבקורת". הוא מצהיר לפני הקוראים את גישתו לביקורת הספר, שתהיה "בקורת צדק ואמונה בלי שום פניה, בקורת שאין עמה לא שנאה ולא קנאה ולא תחרות, כי אם אהבת החקירה ובקשת האמת לאמתתה" (ב': 117).

משקבע את תפיסת הביקורת שלו עובר יה"ש לבחון את דרכו של ש"ר עצמו כלפי מבקרי ספריו, שלדבריו היה זה "משוש דרכו לשפוך בוז וקיקלון על כבוד האנשים הבאים במשפט את מעשה ידיו להתפאר". ועל אף חששו מתגובה דומה של ש"ר, "אהבת האמת כאש עצורה בעצמותי כלכל לא אוכל, ע"כ אדברה כאשר עם לבבי, יעבור עלי מה אם לשבט אם לחסד" (עמ' 117).

יה"ש יוצא בביקורת ארוכה ומפורטת על כרך א' של ספרו של ש"ר, והוא מביא דוגמאות להסבריו של ש"ר, ודוחה אותם מניה וביה. הוא טוען כי ש"ר מאריך שלא לצורך, מביא חקירות שאין בהן תועלת, מרחיב בדברים "שלא נתבשלו כל צרכם ובהשערות שלא נתאמתו בשום פנים". לדעתו יש בספרו אי הבנות ושיבושים (ב': 118), ואי סדר בערכי הספר (ב': 151–152). הוא מבקר אותו על שהעתיק מלה במלה מגזניוס בלא לציין את המקור, וכן שהביא ביאורים מוזרים למקראות "ודומה לאלה דברים זרים ומתמיהים" (עמ' 152).

המבקר מביע את צערו על השינוי שחל בכתיבתו של ש"ר והוא מסכם את ביקורתו כאומרו, כי "ידוה לב כל משכיל בראותו כי נתהפכה לו להרב [ש"ר] בספרו זה דרך הבקורת בדרך הפלפול הפתלתול, וחקירה בקדמוניות בחדוד בעלמא". האשמת "הפלפול הפתלתול" היא הקשה ביותר שאפשר היה להאשים חכם מאנשי חוכמת ישראל כש"ר, שבעצמו התנגד לפלפול.¹⁷

יה"ש מעיר שלא פגש את ש"ר ולא עמד איתו בחליפת מכתבים בענייני מחקר, וכי "דרכו בספרו זה רחוקה מדרכי", ועל כן אינו חושש מתגובה נזעמת של המבוקר, ומסיבה זו, הוא כותב, "לי יאה לבוא במשפט אתו על זה ולומר לו בפומבי, כי אין

תפארתו ותפארת חכמתו בדברים כמו אלה, והלואי שישמע לדברי האמורים באמת ובצדק" (עמ' 151).

ביקורתו של יה"ש מאופיינת בריבוי הפרטים והדוגמאות לאורך דפים ארוכים צפופי שורות להוכחת טענותיו, ובעצותיו למבוקרים, מכסאו הרם כעורך, לכתוב על נושאים אחרים שבהם יוכלו להצטיין...

תגובת המבקר: "מה מאד השתוממתי"

אחת הדרכים שיה"ש מגיב על ספר זה או אחר, היא להביע את השתוממותו על ריבוי השיגאות. כך, לדוגמה, מגיב יה"ש לקבלת מורה נבוכים במהדורת גולדנטל, שנדפסה בווינה בתר"ג, במאמר בכותרת "חכמים הזהרו!" שמתחתיו בא המוטו המשמעותי "לחכמים אמרו ק"ו לטפשים"¹⁸. עם קבלת הביאור, הוא כותב, "מה מאד השתוממתי בראותי כי עלה על פני כלו קמשוני הטעיות וחסרים בו כמה שורות ודפים" (י"א: 76). ולקראת סוף המאמר הוא מציין כי נתקל בהשמטה חשובה שהוא מביאה בשלמותה לתקן מעוות (י"א: 88). הוא מפרסם את המאמר בעיקר כדי "למלאת החסרונות, ולתקן השבוישים", כדי שמי שיוציא את הספר שנית לאור יוכל להיעזר בו ובתיקוניו הנותרים.

התרשמותו האישית

הוא מתאר את התרשמותו האישית על הערותיו של רב אחד בשאלה אם התלמוד הירושלמי נתחבר לפני או אחרי הבבלי,¹⁹ "ואבהל מראות, את אשר לא פללת". יה"ש מתנגד להנחותיו של הרב, וטוען, כי "כל דבריו בנוים על יסוד רעוע, אדני תהו ובהו, וכל הנחותיו אין בהן רוח אמת ובקורת מתונה ונאמנה" (י"ג: 24).

יעוד ביטוי אישי להתרשמותו, באותו מאמר, כקריאת הפתעה, וכן ביקורת בוטה שאין לטעות בשלילת הספר המבוקר, "האמונה כי לא ידעתי איזו רוח עברה על המחבר, שהוא מטובי המחברים, לעקש את ארחו כל כך לטפול תפל על תפל, רעיוני רוח על רעיוני רוח, בקורת מזויפת על בקורת מזויפת, השערה נבערה על השערה נבערה, בכונה גלויה וידועה [...] להשפיל ערכו של הירוש' ולהוריד לעפר קרנו ביחס לתלמודא דבבלאי" (י"ג: 24). וכך, גם כאן בא יה"ש ללחוס את מלחמתו של התלמוד הירושלמי, כדרכו במאמריו האחרים.

וכן התרשמותו בביקורת חריפה, "בקורת ס' הישראלים במיכה [מכה]"²⁰. זו ביקורת על ספרו של ד"ר ר' דוצי (Dozy) על יהודי מכה, המתחילה בהתרשמות אישית של יה"ש עם קריאת הספר: "האלהים כי עגמה נפשי מדי קראי הספר הזה"..." יה"ש טוען כי בספר יש "עבטיט של השערות רחוקות וזרות, וסברות בדויות ונבערות" (י"א: 47).

"עצה טובה" למבוקר

מכס שיפוטו כמבקר-על, ובנימה פטרונית, הוא נותן "עצה טובה" למבוקר, שלמה בובר,²¹ מתוך הערכה שלילית: "כַּלֶּךְ מִדְרָךְ זֶה אֲשֶׁר סְלוֹת לָךְ כִּי לֹא הִיתָ וְלֹא תִהְיֶה תִפְאֳרָתְךָ בָּהּ. הֵן כָּבֵר גְּלוֹי וְיָדוּעַ כִּי אֵין לָךְ חֶלֶק וְנַחֲלָה בְּבִקּוּרָתְךָ, כִּי רוּחַ הָיָה בְּאִישׁ וְאִישׁ, וְאִינָה נִקְנִית בְּרִכּוּשׁ, וְלִמְתַבְקֵר שְׂאִין בּו טַעַם כַּעֲקֵר לֹא יוֹעִיל קִישׁ קִישׁ, הַמְבִין בֵּין וִירְגִישׁ...". הוא מתנצל מראש על דבריו הקשים, אך הוא טוען כי הוא בטוח

שהמו"ל "באהבתו לאמת בלי משוא פנים, כי לא ירע בעיניו אם פלטה קולמוסי בדרך הוכוח דבור קשה וחדודין". והוא מוסיף לעלבונות את ההסבר, ש"הלא בידוע כי כך דרכי מאז לקרוא לכל דבר וענין בשמו הראוי לו". אם כן, זו דרכו ואין לבוא בטענות נגדו... ("ב: 73).

ביקורת על הספר אגור שהוציא שלמה בובר

ועוד ביקורת על מהדורת אגורשל בובר שיצא לאור בברסלוי ב-1887.²² יה"ש מסיים את ביקורתו בחרוזי לעג בגנות המחבר: "הרב המחולל, המקלקל הכולל, הסופרים יהולל והקוראים ינלץ שולל, ובין חכמים יתבולל, כי גם הפעם הראה עוצם חילו בפרהסיא, בקונטרס קטן זה" ("ג: 119).

בביקורת חריפה אחרת,²³ פונה יה"ש אל המוציא לאור של ספר מבוקר והוא שואלו: "החסר קנאים פתאים ושוטים הדיוטים ומבארים בווערים אנחנו כי הבאת לנו את הדרשן הבלשן הזה המחזיר על הירקות לעקש הישרה ולעוות עלינו את מאמרי רז"ל, ולשום בפייהם ובפי כתבם פטפוטים כפטפוטי איש עברו יין" ("ג: 127).

לעג למחבר בביקורת

בביקורת על ספרו של משה אהרן שצקס, *ספר המפתח*, שיש בו ניסיון להסביר את האגדות המוזרות בתלמוד,²⁴ יה"ש לועג למחבר שהתגאה בשושלת היוחסין שלו ("דור רביעי למהרש"א"), על שיצא למערכה "מזוין כהלכה, הוא חוטר מגזע תרשישים, אשר מעולם יחשבו כי אין מושיבין בתרביצא אלא מי שידוע לטהר את האגדות הנאלחות והספורים העכורים בק"ן טעמי, טעם כריר חלמות, טעם קבעת שמרים, טעם יין שהחמיץ [...] טעם פלפלא חריפתא, טעם לפגם וכיוצא באלה, וכונתו נראית ונגלית לזכות את נפשו בהלחמו מלחמת בעלי התלמוד" (ט'1: 57). המבקר אינו מסתפק בביטוי ביקורתי אחד אלא מדגים ב'נרדפים' לחזק את הביקורת.

יה"ש מתאר בביקורתו את פעולתו של מחבר זה בציוריות מדובה: "יריע אף יצריח וישפוך בוז ונאצות על המבקרים ועל הבקורת החצופה [...] פעם יתקע תקיעה גדולה בשבח רז"ל ותוקף חכמתם ובקורתם [...] להבהיל את הקורא ולאיים עליו, ופעם ירחיב פיו ויאריך לשונו בתהלת עצמו". הוא משתף את הקורא בביקורת ופונה אליו ושואל אותו באירוניה, "מה היה לו להמחבר הזה לעשות עוד להשיג מטרתו הרצויה והמשובחת ולא עשה, לקט ואסף וטחן קמחא טחינא, רגז ושחק, התלונן והתאונו, תקע והריע, גנוחי גנח אף ילילי ילל, רקד וקפץ ודלג ורחף ודאה, אסף ושפשף וגרד וסרק במסרק, טהר ונקה וכבס אף הרבה בורות" (ט'1: 58). ריבוי הפעלים וגיבוב הפעולות ומשחק המילים (בורית – בורות) מדגימים את כישלון המחבר וחוסר התכלית של הספר.

ביקורת חריפה על ידיו

אחת הביקורות החריפות ביותר הקדיש יה"ש לידידו אברהם קרוכמאל, שהשתתף בכרכים הראשונים של *החלוץ*.²⁵ יה"ש מתנצל בתחילת המאמר באומרו שהיה מעדיף שלא לכתוב ביקורת על קרוכמאל, ש"הוא יקר ונכבד ואהוב וחביב" בעיניו בתכונת רוחו, במעלותיו

המוסריות והשכליות ובטובו ויושר דרכו, וחביב על אהבתו אלו, "אהבה נאמנה שאינה תלויה בדבר" (י': 70), עם זאת, הוא מותח ביקורת חריפה על ספרו *ידושלים הבנויה* (למברג, 1867) באומר, כי קרוכמאל "אסף ולקט בילקוטו פירושים שפיר'שון] אחרים מבלי לחדש כלום מדעתיה". אכן אם היה כותב פירוש על *הידושלמי* כולו, כי אז יכול היה "לאסוף גם דברים שחדשו אחרים וישרו בעיני", אך לא כן עשה (י': 73). יה"ש טוען כי קרוכמאל הביא "דברים שחדשו אחרים מבלי הזכרת שמם עליהם וכאלו מלבו יצאו" (י': 74). הוא מייחס זאת ל"דרכו שלא לעיין בדברי הקודמים לו לראות לדעת מה שחדשו בעיניים המדוברים מאת", וזו "היא הנסבה לכך, והיא היא שגרמה לו ליפול בפת, ולהביא את עצמו לידי חשד מגונה בעיני אנשים שאינם יודעים ומכירים אותו, כי זך וישר פעלו, ודרכו זו היא דרך לא טובה" (י': 74). וכן גם בספרו השני, *הכתב והמכתב*, שיצא בלמברג ב-1874, "סר מני דרך, הטה מני ארח, ומנהגו שלא לעיין בספרים מדי כתבו היה בערכו, וזכרונו (?) כגנב יבא לבער בשדה אחרים, וכדי בזיון וכעש" (י': 75).

וכדי להוכיח כי ביקורתו היא ביקורת אמת, טרח יה"ש ובמאמר נוסף הביא, כדרכו, רשימת תיקונים ארוכה ומפורטת שקרוכמאל 'שאל' *מהחלוץ* וממקורות נוספים מבלי לציין את שם מחבריהם. ועוד הוסיף יה"ש רשימת שיבושים ארוכה בתיקונים הללו (י': 81-103). ולסוף הוא מסכם וטוען כי קרוכמאל "חסר ידיעה ברורה בל"הק רוחה וסגנונה, כלליה ופרטיה" (י': 100).

חובת המהדיר: במאמר ביקורת על ספר האשכול²⁶ יה"ש יוצא בביקורת חריפה על המהדיר "אשר פשע במלאכתו, מלאכת הקדש ושינה והוסיף כטוב בעיניו עד שא"א לעמוד על עקרון של הדברים כאשר יצאו בעצם וראשונה מפי המחבר הקדמון הזה". והוא קובע את חובת המהדיר: "חובת מוציא לאור נאמן רוח לתקן ולהגיה במקומות שצריכין תקון והג"ה", ותחת זאת "הרע לקלקל אף המתוקן ועומד להראות חזותו לרבים בבקיאות יתרה ופלפלא חריפתא להתגאות ולהתנאות בטלית של ת"ח סיני ועוקר הרים וטחנן זה בזה בסברות כרסיות". לדברי יה"ש, "חטא למחבר הספר וחטא לקוראים [...] וחטא לאמת ולמי שחותמו אמת" (י"א: 65).

לשון בוטה נגד המבוקר: במאמר ביקורת על ספרו של יוסף יצחק קאבק *גנזי נסתרים*²⁷, לאחר שטרח ברישום שגיאות ותיקונים, נראה כי נמאס ליה"ש למנות כרוכל את כל השגיאות, והוא מסכם באופן בוטה ובלשון לא נקייה, כי אומנם יש להוסיף עוד תיקונים למאמרים הכלולים בקבצים, אך הוא משך את ידו "כי נלאתי לכבס בגדים צואים שטנפו אחרים" (י"א: 97).

וכן בביקורת על *תשובות הגאונים* שהוציא א. א. הרכבי²⁸, הוא מתארו בלשון שאינה מצטיינת בניקיונה, "בימינו לולב היבש והושענא כמושה להכות על כתפם של המבקרים (הרב שו"ר וה' ווייס ועל קדקד יה"ש המתהלך באשמיו) ובשמאלו סמרטוט של ארבע כנפות לקנח כל צואה ועל חלאה וכל כתם מגאוני בבל בכלל" (י"ג: 48).

ביקורת הביקורת – תגובה גופנית

וכך הוא גם מתאר בהגזמה את תגובתו לקבלת ביקורתו של המשכיל רפאל קירכהיים²⁹:

"רעדה אחזתני, ידי רפו וארכבותי דא לדא נקשן מפחד רעה וכמעט לא נותרה בי נשמה, ובאימה וביראה וברתת ובזיע פתחתי את סגורה ואשים עיני בה ואקרא, ומדי קראי שבה רוחי אלי, ידי חזקו ורעיוני התאושו, וכהתימי לקרות – נמלא שחוק פי ואומר: לא רק ממלכה אחת כי אם כל ש"י העולמות המזומנים לי לנחלה הייתי נותן במתנה גמורה, לו איש אחר – לא ידידי ר"ק – בא לפני בבקורת זו". והוא קובע כי המבקר "הרהיב לחרוץ משפטו בדבר שאין לו בו אף אונקיא אחת של ידיעה". בנימה פטרונית הוא כותב לו, "כמאז כן עתה לבבי שלם עמך, גם הרשות בידך לפרסם בבקורתך", אבל, הוא מודיע לו, "דע לך כי יש את לבבי להשיב לך כהלכה".

וכך הוא עושה (ט' 2: 1), ומעבירו תחת שבט הביקורת...

הערות

- 1 החוקר עזרא שפיזנהדלר הקדיש ליה"ש כמה מאמרים בסיסיים וכן ביבליוגרפיה ענפה של כל כתבי יה"ש בעברית ובגרמנית. הוא ההדיר את קובץ מאמריו של יהושע השיל שור, מאמרים, ספרית 'דורות', ההדיר והוסיף מבוא והערות עזרא שפיזנהדלר (ירושלים, תשל"ב).
- 2 "דברי הברית אשר באו בו איזה קהלות ספרד" [הקדמה והערות] / 'ה' ש'. החלוק, א': 20–21. תר"ב; א' 2: 15–16. תרכ"ו.
- 3 "שיר תלונה על הרבנים" [הקדמה ושיר] / [אנונימי]. החלוק, א': 158–159. תר"ב; א' 2: 141. תרכ"ו.
- 4 "משא רבנים אשר נשא עליהם אי"ש גאליצי [...] [להוכיח על פניהם דרכם] [מאמר] / אי"ש גאליצי. החלוק, ג': 52. תר"ז.
- 5 על קניית כפרים ועיירות ראה הדיון ב"משא רבנים: משא רבנים אשר נשא עליהם אי"ש גאליצי [כולל חקירה על מהות הרבנים] [מאמר] / אי"ש גאליצי. החלוק, א': 36–46. תר"ב, בעיקר בעמ' 43, 46.
- 6 [שיר על הרמב"ן אשר מצא בכ"י ישן] [הקדמה לשיר] / י.ה.ש. החלוק, ב': 161. תר"ג; "שיר על הרמב"ן" [שיר] / אנונימי. החלוק, ב': 162. תר"ג. הכותר נקבע על ידי יה"ש.
- 7 "מאמר מגן וצנה" להר"ר יהודה אריה ממודינא [מאמר ביקורת] / י.ה.ש. החלוק, ג': 146–148. תר"ז.
- 8 "תולדות שמואל ירחינאי" פתח דבר [ביוגרפיה] / אברהם הכהן קראכמאל. החלוק, א': 66–89. תר"ב; א' 2: 55–76. תרכ"ו. הערכה חיובית ביותר על שמואל ירחינאי תימצא בספרו של אייזיק הירש ווייס, דור דור ודודשני, ג' (ניו-יורק וברלין, תרפ"ד), עמ' 164–176: "היה שקול נגד אלף" (164); "אין אחד בכל חכמי ארץ ישראל בזמנו אשר נשא וגבה ממנו בתורה ואין גם אחד מהם אשר הגיע למעלתו הגדולה בחכמות" (165); עיסוקו בחוכמות חיצוניות (167); שמואל העמיד כלל "הלכה כדברי המיקל" (169). וכן ראה חיבורו של אברהם משה נפתל, התלמוד ויוצרי: דורות האמוראים (תל-אביב, תש"ל), חלק שני, עמ' 155–204: על תולדותיו, דרכו בהלכה, שמואל כחכם משפטים ומומחה לדיני ממונות, ושמואל כרופא ואיש מדע.
- 9 "תולדות החלוץ" [דיאלוג סאטירי] / יצחק ערטער. החלוק, א': 3–19. תר"ב; א' 2: 1–14. תרכ"ו.
- 10 הביוגרף של יה"ש, הירש זיידעל, כתב בביוגרפיה ספר תולדות הרב החכם הגדול החוקר המבקר מוהרר רבנו יהושע העשיל שור ז"ל (דראָהאַביטש, תרנ"ח), עמ' 6.
- 11 "מהות איזה אגדות" [מאמר] / מרדכי דובש. החלוק, ג': 141–146. תר"ז.
- 12 "הערות קטנות בחכמת הלשון" [מאמר לשוני] / אברהם גייגר. החלוק, ג': 74–80. תר"ז.

- 13 "תפלין" [מאמר] / י.ה.ש. החלוק, ה': 11-26. תר"ך.
- 14 "תוכחת מגלה" [מאמר] / י.ה.ש. החלוק, ה': 75-91. תר"ך.
- 15 "בי אבידן ובי נצרפי" [מאמר כמכתב] / ליבש לעף. החלוק, ב': 100-101. תר"ג.
- 16 "בקורת ספר ערך מלין על סדר א"ב" [מאמר ביקורת] / י.ה.ש. החלוק, ב': 117-153. תר"ג. ראה, שלמה יהודה ליב כהן רפפורט, ספר ערך מלין, א' (פראג, תר"ב).
- 17 "מכתב כ"ג" - [אהבת ישראל ואהבת האדם ודברים על חכמי התלמוד] [מאמר כמכתב] / ש"ר [שלמה יהודה רפפורט]. כרם חמד, א': 83-87. 1833 [תקצ"ג]; על עמדתו ביחס לפלפול, ראה שם, עמ' 84.
- 18 "חכמים הזהרו!" [בדבר פי' המורה לנרבוני והעדיטאָרען בדורנו] [מאמר] / [אנונימי]. החלוק, י"א: 76-107. תר"ם.
- 19 "חלופי גברי" [מאמר] / [אנונימי]. החלוק, י"א: 7-26. תר"ם, בעיקר עמ' 19.
- 20 Die Israeliten zu Mekka [בקורת ס' הישראלים במיכה לה' ד"ר ר' דוצי (Dozy)] [מאמר ביקורת] / [אנונימי] החלוק, י"א: 47-49. תר"ם.
- 21 "ילמדנו ותנחומא" (שימת עין על התנחומא הוצאת ר"ש בובר) [מאמר ביקורת] / [אנונימי]. החלוק, י"ב: 53-74. תרמ"ז. ביקורת על ספרו של שלמה באבער (בובר) מדרש תנחומא הקדום והישן מיוחס לרבי תנחומא ברבי אבא (וילנה, תרמ"ה).
- 22 "אגור כולל הוספות הר' שמואל גמע לס' הערוך" הוציא לאור ה' שלמה בובער [מאמר ביקורת] / [אנונימי]. החלוק, י"ג: 110-119. תרמ"ט.
- 23 "שי למורה ומורה חנפי תורה" [מאמר] / [אנונימי]. החלוק, י"ג: 119-127.
- 24 "אבן - סיסיפוס" [מאמר ביקורת] / [אנונימי]. החלוק, ט"ו: 57-68. תרל"ג. משה אהרן שאצקעס, ספר המפתח: לפתוח בו אגדות חז"ל, יצא בורשה בתרכ"ו-תר"ל.
- 25 "לידיד המשכיל והגבון ה' ש...ל מ...ץ שלום וברכה" [ביקורת כמכתב] / [אנונימי]. החלוק, י': 70-75. תרל"ח.
- 26 ספר האשכול להראב"י אב"ד-קליר-הלכות פסוקות. [מאמר ביקורת] / [אנונימי]. החלוק, י"א: 65-67. תר"ם.
- 27 יוסף יצחק קאָבאק, ספר גנזי נסתרים (במברג, 1868).
- 28 תשובות הגאונים ר' שרירא ור' האי בנו ועוד כמה גאונים והרב האלפסי עפ"י כ"י פטרסבורג עם הערות ומבוא מאת א. א. הרכבי [מאמר ביקורת] / [אנונימי]. החלוק, י"ג: 47-92. תרמ"ט.
- 29 [נספח לחוברת ט' של החלוק] א. "תשובה מאונס למבקר ברצון" [מאמר ביקורת] / [אנונימי]. החלוק, ט"ו: 1-13 (במספור נפרד בנספח לכרך ט'). תרל"ד.